

В. В. Пилипів,

к. е. н., с. н. с., провідний науковий співробітник, ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України"

ПРЯМІ ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ ТА ПРОЦЕСИ РЕГІОНАЛЬНОГО ВІДТВОРЕННЯ*

У статті проаналізовано сутність прямих іноземних інвестицій та їх вплив на процеси регіонального відтворення. Визначено вплив прямих іноземних інвестицій на здатність держави і регіонів досягти фундаментальних цілей економічного розвитку і реалізувати основні функції відтворення.

The substance of foreign direct investments and their impact on regional reproduction processes are analyzed in the article. The impact of foreign direct investments on the capability of state and its regions to reach their fundamental aims of economical development are defined.

Ключові слова: прями іноземні інвестиції, регіон, відтворення.

Key words: foreign direct investments, region, reproduction.

Окрім використання внутрішньодержавних фінансових ресурсів, які розподіляються через фінансову систему держави, у регіональний розвиток може залучатися також іноземний капітал, який проникає в країну через грошові та фінансові потоки або іноземні інвестиції (прямі чи портфельні). Прямі іноземні інвестиції у більшості сучасних досліджень розглядаються як найвигідніший спосіб залучення фінансових ресурсів, що сприяє стрімкому економічному зростанню. В той же час аналіз світової практики застосування такого інструменту виявив неоднозначності у результатах їх впливу на економіку країн-отримувачів, що й зумовило актуальність дослідження впливу прямого іноземного інвестування на розвиток регіонів та виявлення умов, за яких стає можливим використання переваг від нього.

У сучасній українській науковій економічній літературі дослідження руху капіталу в умовах фінансової глобалізації, фінансового забезпечення розвитку національної і регіональної економіки, регулюванню прямого іноземного інвестування та його ефективного використання приділено значну увагу. Так, суттєвий внесок у розв'язання цих проблем зробили В.М. Геєць, Б.М. Данилишин, А.С. Філіпенко, О.М. Мозговий, Д.Г. Лук'яненко та ін. Проте досі чітко не окресленими залишаються потенційні переваги і недоліки залучення іноземного капіталу у регіональну економіку та його вплив на відтворювальні процеси. Тому в цій статті зроблена спроба критичного аналізу очікуваних і реальних наслідків від прямого іноземного інвестування в економіку регіонів та визначення їх впливу на здатність держави і регіонів досягнути фундаментальних цілей економічного розвитку і реалізувати основні функції регіонального відтворення.

Отже, прями іноземні інвестиції (ПІІ) являють собою прямі капіталовкладення, що здійснюються іноземними (міжнародними) операторами в юридичні особи певної країни. Характерною рисою ПІІ є можливість інвестора здійснювати управлінський контроль за діяльністю підприємства. Такі інвестиції переважно реалізуються у формах акціонерного капіталу і коротко- та довгострокових міжфірмових позик [1].

Враховуючи світовий досвід залучення ПІІ в економіку регіонів різних країн, проаналізуємо потенціал їх впливу на процеси відтворення.

Залучаючи ПІІ у регіональну економіку, регіональна влада, як правило, очікує досягнення таких результатів: збереження існуючих та створення нових робочих місць; ріст заробітної плати і доходів населення; розширення податкової бази; збільшення експорту; підвищення кваліфікації робочої сили; соціальне забезпечення місцевих громад; трансфер технологій; позитивні зовнішні ефекти для регіональної економіки; збільшення можливостей для місцевих компаній щодо співпраці із зарубіжними компаніями.

Дійсно, залучення інвестицій у створення нових підприємств у регіонах з високим рівнем безробіття розглядається як бажане вирішення економічних проблем як регіональною, так і національною владою. При цьому очікується, що на підприємствах з іноземними інвестиціями рівень заробітної плати буде вищим, ніж середній у регіоні, а рівень доходів населення від цього буде зростати. Крім того, на регіональному рівні є надія, що ПІІ стимулюватимуть економічний розвиток і зміну структури економіки через підвищення конкуренції, трансфер і поширення нових форм організації виробництва. Такі зміни можуть призвести до підвищення продуктивності регіональної економіки, оскільки дозволяють скористатися вигодами від зовнішнього ефекту масштабу — доступ до нових ринків, резервів кваліфікованої робочої сили, факторів виробництва, постачальників, інфраструктури, інституцій та інновацій [2, с. 51].

Проте, практичний досвід залучення ПІІ в економіку регіонів різних країн виявився неоднозначним у контексті їх впливу на регіональне відтворення. Зокрема, кореляція обсягів залучених ПІІ та розвитку регіонів у розвинених країнах є більш позитивною, ніж у слаборозвинених країнах. Твердження, що ПІІ завжди генерують економічний розвиток є поширеним, проте непідтвердженим на практиці. Аналіз статистичних даних стосовно руху таких інвестицій у різних країнах показав, що економічне зростання окремих регіонів завжди притягує ПІІ, тоді як свідчень щодо забезпечення регіонального розвитку через залучення ПІІ є не так багато. Високі сподівання, які покладаються на залучення ПІІ, пов'язані з їх позитивним впливом на розвиток у високорозвинених країн Західної Європи і Східної Азії, тоді як досвід їх впливу на менш розвинені країни є неоднозначним.

Паралельно із виявленням потенційних переваг та заг-

* стаття підготовлена в межах виконання дослідження за темою "Напрями та інструменти формування фінансового простору держави та її регіонів" за підтримки Гранту Національної академії наук України для молодих вчених

роз прямих іноземних інвестицій постає питання визначення їх впливу на здатність держави і регіонів досягти фундаментальних цілей економічного розвитку і реалізувати основні функції регіонального відтворення. До фундаментальних цілей економічного розвитку держави і регіонів ми відносимо [3, с. 7]:

- 1) збереження і підтримку людського потенціалу держави і регіонів;
- 2) забезпечення рівних соціальних умов і гарантій життя населення;
- 3) уніфікацію і згладжування проблем економічного розвитку;
- 4) забезпечення економічної цілісності держави;
- 5) збереження регіональних особливостей розвитку.

Ключовими функціями регіональних відтворювальних процесів доцільно визнати самозбереження, самопідтримку і оновлення.

Виходячи із вищезазначеного, залучення ПІІ в економіку регіонів і держави може здійснити суттєвий вплив на збереження і підтримку людського потенціалу. Насамперед, створення нових підприємств у регіонах передбачає появу додаткових робочих місць для місцевого населення, що в умовах високого рівня безробіття має важливе значення. У випадку, якщо ПІІ спрямовуються не на створення нових підприємств, а на придбання вже існуючих, позитивним ефектом може бути підвищення рівня заробітної плати і доходів населення. Крім того, працевлаштування місцевого населення на високотехнологічних підприємствах сприятиме професійному росту фахівців та поширенню знань, а досвід роботи у нових організаційних формах дозволить використати його сильні сторони на місцевій практиці.

Однак розміщення ПІІ у певному регіоні не завжди має економічну мету. У багатьох випадках інвестор переслідує значно ширші геополітичні цілі, які можуть не узгоджуватися з пріоритетами розвитку певної країни і потребами відтворення окремих регіонів.

На практиці тільки невелика частина підприємств з іноземним капіталом, які інтегровані у мережі ТНК, зазнали прогресивних змін у організації через трансфер сучасних технологій, менеджмент і виробничі стратегії. Такі підприємства підвищують рівень експорту країни, але їх небагато і вони забезпечують незначну кількість робочих місць [2, с. 53]. Більше того, навіть на підприємствах, що в загальному створюють позитивний ефект для регіону, робочі місця відкриваються переважно для низько- і вузькокваліфікованих працівників, які можуть працювати із сучасними технологіями масового виробництва. Це несе небезпеку декваліфікації місцевих трудових ресурсів.

ПІІ мають також значний вплив на забезпечення рівних соціальних умов і гарантій життя населення і на рівномірність економічного розвитку держави. Сутність такого впливу теж є двоякою. З одного боку, приплив іноземного капіталу в економіку дає додаткові можливості для створення нових якісних товарів та послуг за доступними для місцевого населення цінами, розширює можливості підприємств щодо підвищення рівня життя населення, може стимулювати економічну активність у депресивних регіонах. Проте, ПІІ переважно надходять не в депресивні, а в регіони з високими показниками зростання, тим самим збільшуючи регіональну соціально-економічну диференціацію. Додатковий ефект у даному напрямі може мати рух незайнятого населення з інших (депресивних) регіонів у регіони, де створюються нові робочі місця іноземними компаніями. В результаті високої пропозиції робочої сили її ціна буде падати, що відобразиться на зниженні добробуту населення. Тому в даному контексті механізм залучення ПІІ повинен бути максимально виважений з точки зору державних позицій з метою уникнення спотворюючих ефектів розвитку.

Проблеми забезпечення економічної цілісності держави та збереження регіональних особливостей розвитку також піддаються впливу ПІІ. Як вже було відмічено у нашій статті

[3], сутність "цілісності" проявляється через "інтегрованість" регіонів та кумулятивну "ідентичність" регіональних господарських систем. Залучаючи іноземні інвестиції, регіони інтегруються у більш широкий міжнародний чи навіть глобальний простір і включаються у відтворювальні процеси інвестора. При цьому слід розрізнити вплив експортно орієнтованих ПІІ та ПІІ, орієнтованих на внутрішні ринки. Так, розвиток експортно орієнтованого виробництва у регіоні підвищує експортний потенціал як регіону, так і всієї країни. Позитивний ефект від таких інвестицій для розвитку економіки регіону буде відчутний у тому випадку, якщо підприємство з іноземними інвестиціями розвиватиме співробітництво з місцевими підприємствами і експортуватиме продукцію як результат спільної діяльності. Це потребує значного рівня місцевої інтегрованості іноземного підприємства, що може відігравати важливу роль в регіональних економічних трансформаціях, наприклад, через заохочення формування мережі постачання. Крім того, зв'язки між підприємствами, які придбані іноземними інвесторами, і місцевими підприємствами розглядаються як найбільш важливий механізм, через який стає можливим трансфер технологій, створення додаткових робочих місць, формування нових місцевих підприємств.

Проте, на практиці експортно-орієнтовані транскордонні інвестиції значною мірою залишаються ізольованими від місцевої економіки. Зокрема, досвід таких центральноєвропейських країн, як Польща, Угорщина, Чехія та Словаччина, щодо залучення ПІІ із країн західної Європи свідчить, що більшість західних компаній зовсім не розвивають або розвивають дуже мало зв'язків із місцевими підприємствами, оскільки для них часто буває важко знайти у регіонах постачальників бажаного рівня розвиненості, якості й оперативності. Ступінь місцевої інтегрованості є надзвичайно важливим для стабільності інвестицій. Філії іноземних компаній, які збирають продукцію з імпортованих компонентів для зовнішніх ринків, мають слабкі зв'язки з місцевими фірмами і є не надто стабільним компонентом місцевої економіки, оскільки в будь-який момент можуть бути закриті, а виробництво перенесене, якщо витрати на заробітну плату зростуть, зміцниться місцева валюта тощо [2, с. 54—55]. Тому інтеграція підприємства з іноземними інвестиціями у регіональну економіку є важливою для того, щоб якісно підвищувати експортний потенціал всього регіону, а не тільки одного підприємства. В даному контексті ключовим завданням місцевої влади при залученні ПІІ повинна стати активізація економічного середовища регіону.

Подібні переваги та загрози несуть ПІІ, які розвивають виробництво, орієнтоване на внутрішній ринок країни. Додаткові обмеження щодо залучення таких ПІІ стосуються питань геополітичного характеру. Зокрема, важливими є такі два питання: 1) в які галузі економіки, види майна і сфери діяльності необхідно і безпечно залучати іноземні інвестиції; 2) хто може бути допущений до інвестування в країну? Так, італійський експерт Бруні Рочча Фулчері відзначає, що існують види майна і підприємств, які, незалежно від того, у чий власності знаходяться, не зачіпають гео економічного порядку (нерухомість — будинки, земля, дороги); але існують й інші види майна і підприємств, які володіють внутрішньою гео економічною валентністю. Відповідно ПІІ можуть сприяти росту національного багатства і стратегічної сили тільки за певних обставин [4, с. 146—147]:

— якщо при залученні ПІІ національна і місцева влада може чітко виторгувати технологічні і соціальні вигоди (оздоровлення навколишнього середовища, розміщення підприємств у депресивних зонах, розгортання високотехнологічного виробництва тощо);

— якщо ПІІ спрямовані на створення нових підприємств, а не на купівлю існуючих;

— якщо не здійснюються придбання в передових галузях (телекомунікації, літакобудування, тонка хімія та ін.): на

таких підприємствах значну частину обороту складають наукові дослідження, які легко перевести за кордон.

У зв'язку з цим з метою забезпечення економічної безпеки державою повинні бути розроблені критерії щодо доступу до прямого інвестування в економіку регіонів. Ключовим показником при цьому може бути визначення граничного рівня іноземного капіталу окремих геополітичних операторів (країн, регіонів, ТНК).

Відповіді на поставлені питання мають значний вплив на ще одну визначену нами ознаку "цілісності" економічної системи держави — "ідентичність" регіональних господарських систем, яка реалізується через їх самовизначеність і відтворюється через збереження самобутності та спадоємності. Незважаючи на сталий характер зазначеної ознаки, в процесі відтворення господарські системи все ж таки трансформуються, оскільки піддаються як ендогенному (спадковість життєдіяльності, цілей, мотивів і сенсожиттєвих установок), так і екзогенному впливу (контакт із зовнішнім середовищем). Ключовим у даному контексті постає співвідношення таких впливів, яке, в залежності від їх узгодженості, може як мати синергетичний ефект на розвиток регіону, так і формувати дихотомію шляхів розвитку. Синергетичний ефект від поєднання внутрішнього та іноземного інвестування у регіональний розвиток полягає у: 1) збереженні ціннісних орієнтацій регіонального господарства; 2) збільшенні обсягу фінансових ресурсів, залучених в економіку регіону; 3) технологічній та управлінській модернізації економіки регіону; 4) рості прибутковості галузей економіки регіону; 5) підвищенні якості життя населення; 6) внутрішньому структурно-функціональному оновленні регіональної господарської системи. У даному випадку реалізується сценарій регіонального відтворення на основі високого рівня самовизначеності в умовах відкритості до взаємодії з зовнішнім середовищем, який стає можливим через залучення ПІІ на створення та розвиток ринкової інфраструктури регіону, високотехнологічного виробництва, соціально значимих проєктів тощо.

Механізм забезпечення такої моделі регіонального розвитку є надзвичайно складним, оскільки на практиці цілі іноземного капіталу не завжди співпадають із цілями регіонального відтворення, а тому стає можливим виникнення конфлікту інтересів, наслідки якого матимуть своє відображення на формуванні траєкторії подальшого розвитку регіону. Зокрема, рівень самовизначеності регіонального відтворення негативно корелюється із високою часткою ПІІ у структурі капіталу регіону, тобто існує певний критичний рівень ПІІ, перевищення якого несе загрозу втрати можливості регіону слідувати внутрішнім орієнтирам розвитку і включення його у відтворювальні ланцюги інших суб'єктів міжнародних економічних відносин. Типовими негативними ефектами від надмірного залучення ПІІ в економіку регіону є "філіальний синдром" і "синдром макіладорас".

Так, придбання місцевих підприємств іноземними інвесторами (зокрема, ТНК) часто призводить до виведення з материнську компанію ключових структурних підрозділів (наприклад, НДДКР, маркетинг) із переорієнтацією основної діяльності у вузькоспеціалізоване русло проміжної ланки власного виробничого процесу. В такому випадку через ПІІ ТНК можуть мати визначальний вплив на формування шляхів розвитку регіональної господарської системи, на власний розсуд закріплюючи за нею функції у міжнародному поділі праці. При цьому регіональні відтворювальні процеси ставляться у залежність від зовнішніх рішень і, зважаючи на нестабільність глобальних фінансових потоків, мають незначний потенціал щодо виконання таких функцій, як самозбереження, самопідтримка і оновлення.

Класичним прикладом втрати власної самовизначеності через надмірну орієнтованість на ПІІ є так званий "синдром макіладорас", який яскраво проявився у Мексиці та країнах Латинської Америки. Він являє собою процес формування транснаціональними компаніями мережі підприємств зі скла-

дання продукції з імпортих деталей та вузлів материнської компанії у країнах з дешевою робочою силою. Економічні переваги від таких ПІІ обмежуються створенням низькокваліфікованих робочих місць і збільшенням експорту, а залежність від них закріплює периферійне положення країн та регіонів у міжнародному поділі праці. Така стратегія може відвернути країну від досягнення кращих позицій у світовій економіці через підвищення її ролі як бази дешевого виробництва, чутливої до конкуренції з боку менш розвинених країн [2, с. 53].

Залучення ПІІ у промисловість країн Латинської Америки мало ряд негативних наслідків, пов'язаних із гальмуванням процесів модернізації та індустріалізації. Слід відмітити, що приклади прояву "синдрому макіладорас" є не тільки у географічно віддаленій від України Латинській Америці, але й у сусідніх країнах центральної Європи, які на сьогоднішній день є членами ЄС. У науковій літературі активно досліджується вплив складальних підрозділів ТНК на економіку таких країн, як Угорщина, Польща, Чехія та Словаччина. Найбільш поширеними галузями, в яких застосовуються такі схеми виробництва, є автомобілебудування (в Угорщині — складальні заводи Suzuki, Ford, General Motors, Volkswagen Group, в Чехії — Volkswagen Group, PSA Group Peugeot/Citroen, TOYOTA, Hyundai, в Словаччині — Volkswagen Group, KIA, в Польщі — Deawoo, Fiat, General Motors) та електроніка (в Угорщині — Nokia, в Польщі — LG.Philips, Dell, в Чехії — Freescale, ON Semiconductor, Flextronics, STMicroelectronics, AMI Semiconductor, S3 та ін.). Вплив на економіку цих країн ПІІ у зазначені галузі поки що не набув чіткого вираження, проте деякі закономірності спостерігаються вже сьогодні. Зокрема, після введення в дію іноземних виробничих потужностей в країнах — реципієнтах інвестицій — зросла продуктивність праці, знизилась заробітна плата (доходів), знизився рівень витрат на науково-дослідну діяльність в країні, збільшилися диспропорції регіонального соціально-економічного розвитку.

Таким чином, можна зробити висновок, що, незважаючи на окремі позитивні ефекти від залучення ПІІ у економіку регіонів, вони не є панацеєю від усіх проблем. Більше того, значна залежність від таких інвестицій створює додаткові загрози для реалізації регіональних відтворювальних процесів, оскільки відсторонення національних та регіональних суб'єктів від управління регіональним розвитком на користь ТНК не може сприяти стійкому розвитку регіону на основі внутрішніх ціннісних установок, і неминуче призводить до зниження національного суверенітету. Тому будь-який позитивний вплив на регіональне відтворення від залучення ПІІ стає можливим тільки за умови проведення сильної регіональної економічної політики і залучення інвестицій у відповідності до чітко визначених пріоритетів. При дотриманні необхідних умов такої інструмент, як ПІІ, може підвищити загальний рівень конкурентоспроможності не тільки регіону, але й усієї держави, і в порівнянні з іншими інструментами фінансування (іноземні позики, потоки короткотермінового капіталу) стає пріоритетнішим.

Література:

1. OBCD Benchmark Definition of Foreign Direct Investments. — Third Edition. — OBCD Publication. — 1999. — 57 p.
2. Pavlinek P. Regional development implications of foreign direct investment in Central Europe / P. Pavlinek // European Urban and Regional Studies. — 2004. — № 11 (1). — P. 47—70.
3. Жан К. Геоэкономика: Господство экономического пространства / Жан К., Савона П. — М., 1997. — 207с. — (Библиотека Московской школы политических исследований; Вып. 7).
4. Данилишин Б.М. Формування цілісної національної господарської системи: соціолого-економічні аспекти / Б.М. Данилишин, В.В. Пилипів // Вісник НАН України. — 2008. — № 7. — С. 3—11.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2011 р.